

Листи до матері

КУПИТИ

Анатолій Добрянський (1935 - 2003) - знакова постать культурного життя Буковини й Чернівців, яскрава й непересічна особистість. Тому його «Листи до матері» цікаві під багатьма оглядами, зокрема як історія становлення молодшої людини в умовах тоді ще порівняно недавно прилученої до Радянського Союзу Буковини. Водночас це правдива повість про довірливі й душевні стосунки матері й сина, а разом своєрідна хроніка студентського життя, цікаві відомості про місто, університет, армійські літні збори, редакцію обласної газети, літературне об'єднання, про подорожі, плани та сподівання. Можемо досить виразно уявити собі за цими листами також і життя Фаїни Василівни, сільської вчительки, чоловік якої був репресований 1937 р., а сини у найважчі роки виховувалися в родичів. У тому кочовому житті, сповненому виснажливої праці та нестатків, вона зуміла дати Анатолію відчуття дому, прихистку, родинного тепла.

Листи за радянського часу - територія приватності, на яку зазіхала Система, але люди підсвідомо опиралися цьому. Уважному читачеві ці листи відкриють значно більше, ніж у них дослівно сказано: самий дух того часу - від середини 50-х років майже до кінця 60-х...

Упорядкувала книгу Елеонора Соловей.

Анатолій Добрянський (1935 – 2003) – знакова постать культурного життя Буковини й Чернівців, яскрава й непересічна особистість. Тому його «Листи до матері» цікаві під багатьма оглядами, зокрема як історія становлення молодого людини в умовах тоді ще порівняно недавно прилученої до Радянського Союзу Буковини. Водночас це правдива повість про довірливі й душевні стосунки матері й сина, а разом своєрідна хроніка студентського життя, цікаві відомості про місто, університет, армійські літні збори, редакцію обласної газети, літературне об'єднання, про подорожі, плани та сподівання. Можемо досить виразно уявити собі за цими листами також і життя Фаїни Василівни, сільської вчительки, чоловік якої був репресований 1937 р., а сини у найважчі роки виховувалися в родичів. У тому кочовому житті, сповненому виснажливої праці та нестатків, вона зуміла дати Анатолію відчуття дому, прихистку, родинного тепла.

Листи за радянського часу – територія приватності, на яку зазіхала Система, але люди підсвідомо опиралися цьому. Уважному читачеві ці листи відкриють значно більше, ніж у них дослівно сказано: самий дух того часу – від середини 50-х років майже до кінця 60-х...

Видавництво "Книги – XXI"

Листи до матері

Анатолій Добрянський

Анатолій Добрянський

Листи до матері

Анатолій Добрянський

ЛИСТИ ДО МАТЕРІ

*Упорядкування, передмова
та примітки Елеонори Соловей*

Чернівці
Книги – XXI
2014

УДК 82.0(477) (092) Добрянський
ББК 83г (4Укр) 6д
Д 575

Добрянський Анатолій

Листи до матері / Упор., передм. та примітки
Елеонори Соловей. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2014. –
232 с.

ISBN 978-617-614-041-2

Анатолій Добрянський (1935 – 2003) – знакова постать культурного життя Буковини й Чернівців, яскрава й непересічна особистість. Тому його «Листи до матері» цікаві під багатьма оглядами, зокрема як історія становлення молодій людини в умовах тоді ще порівняно недавно прилученої до Радянського Союзу Буковини. Водночас це правдива повість про довірливі й душевні стосунки матері й сина, а разом своєрідна хроніка студентського життя, цікаві відомості про місто, університет, армійські літні збори, редакцію обласної газети, літературне об'єднання, про подорожі, плани та сподівання. Можемо досить виразно уявити собі за цими листами також і життя Фаїни Василівни, сільської вчительки, чоловік якої був репресований 1937 р., а сини у найважчі роки виховувалися в родичів. У тому кочовому житті, сповненому виснажливої праці та нестатків, вона зуміла дати Анатолію відчуття дому, прихистку, родинного тепла.

Листи за радянського часу – територія приватності, на яку зазіхала Система, але люди підсвідомо опиралися цьому. Уважному читачеві ці листи відкриють значно більше, ніж у них дослівно сказано: самий дух того часу – від середини 50-х років майже до кінця 60-х...

ББК 83г (4Укр) 6д

Книга вийшла за підтримки Мельничука Б. І.

ISBN 978-617-614-041-2

© Володимир Калинюк, 2014

© Елеонора Соловей, *передмова*, 2014

© Видавництво «Книги – ХХІ», *макет*, 2014

ВІД УПОРЯДНИКА

Готуючи це видання, ми намагалися дотримуватися сучасних едиційно-текстологічних принципів, що стосуються, зокрема, епістолярних текстів. Водночас керувалися тим, що видання належить не до науково-академічного, а до популярного типу видань. Цим, зокрібно, зумовлене рішення мінімально розкривати вжиті в листах скорочення: лише в тих випадках, коли сучасний читач може не знати скорочене автором листа слово. Скорочення загальновідомі, ті, що легко розпізнаються з контексту, а також ті, що розкриті там, де вони вжиті в листі вперше, далі залишаємо без розшифровки задля максимальної автентичності текстів, збереження тих особливостей стилю та інтонаційного ладу, які криють і змістове навантаження.

В оригіналі листи датовані здебільшого в кінці; для зручності читача та наочності часової прив'язки ці дати перенесено на початок листів, що є доволі усталеною практикою.

«Дорога мамо, здрастуй!»

Чимало сучасників уже не уявляють собі, яке винятково важливе місце посідали в житті людей середини ХХ століття листи: майже таке ж саме, як і в попередньому столітті, поспіль «епістолярному». Сьогоднішній електронний лист має зовсім інший «хімічний склад», іншу ауру, енергетику. Порівняно з тими листами це взагалі не лист, а щось цілком іншоприродне. Чи не тому епістолярна спадщина минулого цінується дедалі більше: ті тексти оптимально поєднують у собі властивості літератури й документу, а все зафіксоване у них – інакше пішло б у непам'ять. Вони є непідкупними свідченнями: не лише про що люди оповідали одне одному, а й як вони насправді жили, яким був їхній будень, їхній побут (матерія особливо крихка й невідшкодовно зникає), те приватне життя, на яке радянська система зазіхала, намагалася тримати під контролем, заодно звівши його до мінімуму під гаслом «боротьби з міщанством». Але люди відрухово опиралися тим зазіханням; листування якраз і було чи не найбільш достеменною сферою приватності. І власне, саме завдяки листуванню – це таки інший триб життя: не зовсім той, котрий нав'язувала людям Система...

Анатолій Добрянський (1935–2003) – знакова постать культурного життя Буковини й Чернівців, яскрава й непересічна особистість. Тим-то його «Листи до матері» цікаві під багатьма оглядами, зокрема як історія становлення молодого людини в доволі специфічних умовах тоді ще порівняно недавно

прилученої до Радянського Союзу Буковини. Можна сказати, що це варіант архетипної моделі «*Un grand homme de province à Paris*» – Чернівці як декорація чи тло вельми для цього пасують. Водночас це правдива повість про довірливі й душевні стосунки матері й сина, а разом своєрідна хроніка студентського життя, прецікаві відомості про місто, університет, армійські літні збори, редакцію обласної газети, літературне об'єднання, про подорожі, плани та сподівання. Можемо доволі виразно уявити собі за цими листами також і життя Фаїни (Феодосії) Василівни, сільської вчительки, чоловіка якої назавжди забрав 1937 рік, а сини у ті найважчі роки виховувалися в родичів: старший, Олександр, у брата Семена, молодший, Анатолій, у сестри Галі... Так родина ставала опертям перед тиранією, так дітей ростили спільними зусиллями і не віддавали дитбудинкам.

Поштові відділення ще іменувалися тоді «відділеннями зв'язку». Сьогодні молодій людині вже навіть важко уявити собі, що листи, писані від руки та вкинуті у поштову скриньку, відігравали роль головного й найсправжнішого зв'язку між людьми, а тому посідали в їхньому житті таке поважне місце. І ось перед нами ціла тека листів, що незмінно починаються майже однаково: «Дорога мамо, здрастуй!» і охоплюють значний період: від вступу автора до університету (1952 рік) аж до переїзду адресатки листів у Чернівці, до сина (кінець 1967 або початок 1968).

...Вступні іспити. Сталін майже в кожному білеті, так чи інакше. «*Питають те, чого в програмі СШ [середньої школи. – Е. С.] і не задували, наприклад «Значення праці Сталіна «Марксизм і національне питання» для розвитку української радянської літе-*

ратури»». Але хлопчина усе те ще приймає на віру, він дивиться на світ і людей чистим і довірливим поглядом. І наче не цілком ще усвідомлює, що потрапив з-під маминого крила – одразу у великий світ, де доведеться жити, покладаючись на власні сили, знання, моральні засади.

Тодішній побут, загалом важкий та необлаштований до потворності... А тим паче в гуртожитку, де в кімнаті восьмеро хлопців і мінімум елементарних зручностей! Життя надголодь, а посилка або передача від матері, якщо в теплу пору, – чи дорогою зіпсується, чи по приїзді! Ті їдальні, де несмачно й неапетитно, де «в борщі картоплі не знайти», те *виживання* протягом усіх студентських років! Стипендії, разом із тим, що могла вряди-годи підкинути мати, навіть на харчування – в обріз, а ще ж і вдягтися-взутися треба, і на кіно, вистави, книжки! Хотів купити собі сорочку, – «але прокляті харчі з'їли всі гроші» (10. 08. 1952 р.). Він ще доволі наївний і часом зворушливо кумедний у неусвідомленій розгубленості перед життям. Комічні моменти виникають, зокрема, у зв'язку з дорученнями маминих колег та знайомих: роздивившись на чиєсь прохання асортимент тканин, Анатолій сповіщає свій висновок: «Що підходить на жіноче вбрання – не знаю, мені здається, що все підходить». «Чого-чого тільки нема» – існував про це такий жарт (пошепки, серед своїх): шарфів нема, популярних годинників нема, ті, що на вітрині – всі зіпсуті, якщо прибуває нова партія – за пару днів її розкуповують... Як видно з листів, брак найнеобхіднішого відчувався постійно. На труднощі та різні незручності те нове життя було аж надто щедre: «Від Жовтневих свят в гуртожитках і в учбових корпусах немає електрич-

ного світла, і гасу в Чернівцях немає. Оце зараз пишу при свічці, а деколи просто очима доводиться світити».

Багато тих подробиць нині вражають та дивують, надто ж людей народжених значно пізніше. Тривалі періоди без електричного світла, від яких потерпав у першу свою студентську осінь, – я їх також пам'ятаю: робила уроки при гасовій лампі. Але я жила вдома, з батьками, дарма що ми тоді винаймали прохідну «навиліт» кімнату: в нас була принаймні лампа, був гас, і кухня була, хоч і спільна з господарями – не порівняти з тим гуртожитком, де, як писав Анатолій мамі, навіть маючи продукти можна було голодувати, бо зварити не мали де!

Так, повоєнний побут сьогодні вже годі уявити, і свідчень про нього небагато, отаких як спогади Раїси Мороз: «...В сільських крамницях нічого не було, навіть мила <...>. Цукру не було; звідкись, пригадую, з'явився сахарин, але він був недоступним для нас, простих смертних. Літнє взуття шили з брезенту сільські шевці. До школи я пішла в гумових калошах, узимку в ті калоші надягала пошиті мамою ватяні бурки або валянки. Паперу не було, зошитів не ставало <...> Чорнило робили з бузини самі...»¹. А це, зрештою, ті самі часи – або лише трішечки раніше.

Звичайно, що туга за домом виникає мимохіть. *«Одержав від тебе листа й так ніби дома побував, і повеселішав зразу. За тобою і за домом я заскучав страшенно, здається, на крилах злетів би в Роман-*

¹ Раїса Мороз. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. Вид. друге, доповнене. – Харків: Права людини, 2012. – С. 20, 21.

ківці»² (20. 09. 1952 р.) Що нового вдома? – часто запитує він. Створити міцне відчуття дому, попри безкінечні переїзди, а отже хронічну необлаштованість, тимчасовість укладу, побутові незручності, – це і заслуга, і перемога Фаїни Василівни. Не кожна б зуміла в її ситуації, у тому кочовому житті, нужденному та сповненому праці, дати синові відчуття прихистку, родинного тепла. Коли заарештували батька Анатолія, йому, молодшій дитині, було всього два роки. Попри те, що обидва сини тривалий час жили в сім'ях родичів, – старший, Олександр, навіть дорослим, здається, не міг до кінця подолати ревнивий біль та образу: так і виріс без матеріної руки... А їй хіба не боліло, що не в змозі була самотужки підняти обох?.. І що Олександр мусив удати сироту з родини колгоспників, аби не довідалися про батька («ворога народу»), аби мати змогу вступити в морехідне училище і вивчитися казенним коштом...

Але принаймні для Анатолія відчуття дому залишилося незмінним і надалі: *«Мамусю, пиши про все домашнє, як здоров'я, як у школі справи. Передавай привіт дяді, тьоті, Сашкові, донбасівським «сродникам», вчителькам, сусідкам»* (18. 04. 1954 р.).

Історія стосунків з братом – невилгойна травма, завдана родині втратою батька. Те лихо відгукнулося вимушеним «розсіянням» сім'ї, тим, що Олександр безальтернативно мусив стати військовим, але врешті зазнав краху на тому терені і в 32 роки, уже

² У Романківцях працював лісником дядя Генріх, чоловік маминої сестри Галини Василівни, який раніше очолював ліспромгоспи у Бричанах (Молдова), Росошанах (Кельменецький р-н Чернівецької обл.). В цій родині Анатолій виховувався тривалий час. Коли вони переїхали до Романківців, то допомогли Фаїні Василівні влаштуватися в тамтешній школі.

маючи власну родину, мав починати все спочатку: про батька таки довідалися, тож молодому офіцерові довелося подати у відставку, і це ще було не найгірше, чим загрожувала така ситуація. А дитяча образа на кривних залишилася і стояла між ним та найріднішими людьми. Анатолієві доволі складно бути миротворцем у цій справі, та він дуже прагне, аби таке примирення відбулося, ретельно добирає слова, щоб не завдати болю матері і водночас переконати, вплинути... Дещо абстрактні реляції про переваги для брата пролетарського становища, напевно, саме цим пояснюються.

...Тієї першої самотійної осені, на піку непростого переходу від домашнього життя до студентського поза домом, – пожалівся трохи землякові, а той переповів матері. І ось Анатолій намагається заспокоїти матір, виправдатися і водночас не погрішити проти істини – напрочуд промовистий це текст! *«Про все я тобі пишу в листах так, як воно є, не прикрашуючи й не перебільшуючи нічого. Що умови для нормального навчання неважні (і навіть паршиві), то це не секрет. Але в таких умовах працюю не лише я, а й усі інші студенти, що приїхали вчитися, і в порівнянні з тими, що приїхали з Вінничини, Кам'янець-Подільщини та з інших колгоспних сімей, я себе можу вважати не лише задоволеним, але й щасливим».*

*

А життя тривало, молодість брала своє, безжурно відкидаючи та долаючи «негативи». Неабияку роль у тому житті відігравало кіно: нарівні з читанням книжок воно було основним дозвіллям найширшого загалу. Новий фільм на якийсь час ставав «новиною № 1» і темою розмов. Уже першокурсником Анатолій

іронізував із того, «як закінчуються всі закордонні фільми» – очевидно, маючи на увазі неодмінний «хепі-енд» (хоч насправді знайомство із «закордонними фільмами» обмежувалося тоді кількома трофейними стрічками). З'являлися перші кольорові кінокартини, викликаючи захват: «фільм дуже хороший, ще й кольоровий до всього»...

Від самого початку Анатолій став також і палким театралом. Студенти, що здебільшого мусили рахувати кожную копійку і ходили голодні, – вважали, однак, за необхідне побачити всі вистави місцевого театру, любили його. Промовиста деталь: їхнім улюбленцем став не тодішній «герой-любовник», а інший актор, що напрочуд переконливо грав ролі... голодних! Вже ж на цьому вони знали, будьте певні: часи були такі, що про харчі, продукти, їжу мова заходить таки часто. Не дивуймося з цього, натомість спробуймо уявити, зрозуміти. Минає перший місяць навчання, а хлопчина вже втратив мало не п'ять кіло ваги! При цьому чутливе «філологічне» вухо ловить і відтворює колоритну вулично-базарну говірку: «Жирів, правда, зараз в Чернівцях немає зовсім, фрукти й сахару теж немає». Ви, може, не знаєте, що продукцію садівництва, як свіжу, так і сушену, означувало збірним «фрукта», а цукор (якого стабільно бракувало) у просторіччі воліли іменувати «сахаром». Справді, «чогочого тільки нема!»... Зате в тому ж листі він захоплено переказує мамі легенди про спілкування Сталіна з українськими співаками... Читач не зможе також не зауважити з багатьох деталей, як активно відбувається на початку 50-х років русифікація Буковини – і не тільки в освітній сфері. Справді, так, мабуть, було найпростіше чинити з тією мультикультурною Буковиною, та й хіба ж тільки з нею одною?

Анатолій змалку мав смак до навчання, до книжки, він багато читає, не тільки за програмою, – хоч, як усі філологи, буквально знемагає під тягарем програмної лектури, бо обсяг її величезний, «непідйомний». А ще ж від самого початку – оті конспекти «першоджерел», тобто праць класиків марксизму-ленінізму – справжнє лихо для тодішнього студентства. Якщо пам'ятати про масоване зомбування юних громадян, котре починалося ще в школі, – легше зрозуміти реакцію на смерть Сталіна: загальну істерію, відчуття непоправного лиха – коли природнішим було би почуття полегшення та звільнення. Аж моторошно від того листа: дитяча «публіцистика», самонавіювання, щира віра в офіційну фальш, піддатливість молодій душі до цього психозу, роздутого пропагандою на добре підготованому багаторічним культотом особи і затамованим страхом ґрунті... На додачу насамкінець автор зізнається матері про цілу серію психічних розладів серед студентів філфаку, і це робить листа ще більш похмурим. Таке справді траплялося: дехто виявлявся неготовим як до колосального обсягу нової інформації, так і до зовсім нового й суворого життя поза домом, поза родиною, у поганих гуртожитках і надголодь... Ще одна промовиста складова тих років: влітку на хлопців чекають військові табори; попередньо їх підліковують, щоб ослаблене недоїданням студентство було до тих «зборів» придатне...

Втім, критичне мислення, власна думка таки пробиваються в листах, беруть гору: *Наша учбова програма ще дуже недосконала. Напихають студентів всяким другорядним матеріалом в той час, коли багато на 350 слів (у диктанті) роблять по 45–60 помилок* (15. 05. 1954 р.).

Анатолій сповіщає мамі, які літературні новинки неодмінно треба прочитати, докладно й довірливо розповідає про свої враження від вистав та фільмів. Ось «Дочка прокурора» Юрія Яновського на кону Чернівецького театру. У захопленому докладному переказі вистави нині так добре видно всю природу соцреалізму, який тяжів і над такими талановитими письменниками, як Ю. Яновський. Шквал лютої критики викликали перші вистави «Дочки прокурора», потім вона зникла з репертуару театрів. В кожному разі «теорію безконфліктності» автор цієї п'єси суттєво захитав. Минуть роки, і Анатолій Добрянський у своєму курсі української радянської літератури проникливо оповідатиме студентам про драматичні долі самих драматургів: Куліша, Яновського, Кочерги... А тоді, в його студентські роки, саме сходила зоря Корнійчука, який надовго монополює сцени театрів, безжалюно усуваючи конкурентів...

*

...Кімната окрема, але прохідна – у цій кумедній фразі знову вся житейська непрактичність хлопця, що опинився сам-на-сам із побутовими проблемами: на третьому курсі гуртожитку не дістав, тож удвох із товаришем шукає квартиру, буквально добивши в тих пошуках благодення взуття... На філфаці без гуртожитка залишилося 240 чоловік. Квартирні (по 30 крб.) заплановані лише 20. Чи доб'юся я їх, чи ні – не знаю.

...Платитимем по 80 крб. в місяць. Скажеш: дорого. Що ж, дешевших квартир в місті немає. По 100–150, а якщо зустрінеться за 60–70, то треба жити разом з хазяями та ще й своє паливо давати (01. 09. 1954).

Туфлі мої після чернівецьких «мандрів» обірвалися зовсім. Тамілка³ взяла стипендію і купила мені за 100 крб. ботинки (Там само).

Почали варити дома. В нашому меню поки що тільки чай та інколи суп, але справи уже йдуть до кращого (18. 09. 1954).

А проте саме тоді, на третьому курсі, попри значні фінансові труднощі, посилені винайманням житла, Анатолій, палкий книголюб, почав уже цілеспрямовано формувати свою книгозбірню та фонотеку. Зберіг цю пристрась до кінця: його унікальне зібрання книжок та періодики стало основою Чернівецької муніципальної бібліотеки, що від самого заснування дістала ім'я Анатолія Добрянського...

Пам'ятаю, як ображало й мене стереотипне уявлення, буцімто на філфаці вчитися легко! Справа, зрештою, не зводилася лише до навчання як такого. «...Можеш поздоровити: маю ще нові нагрузки – староста наукового гуртка при кафедрі укр[аїнської] літератури і літконсультант при редакції «Рад[янської] Буковини». Якщо до цього додати, що кожного дня по чотири пари, а двічі на тиждень по п'ять, то ти приблизно зможеш уявити, як у мене проходять дні».

Тобто студентські будні, зокрема й особливо тодішній філфак – то розкрадання часу молодих людей. Уже коли я там навчалася – існував невеселий жарт: громадською роботою зветься все, за що не платять

³ Таміла Семенівна Козак (1937 – 2013) – двоюрідна сестра А. Добрянського, що навчалася тоді в Чернівцях у індустріальному технікумі (нині – політехнічний коледж) і жила в гуртожитку на тодішній Червоноармійській вулиці. Ці обставини особливо здружили їх на все життя.

гроші. В часи, коли навчався Анатолій, ще не дуже насмілювалися так жартувати. Для того, аби незліченна армія відданих режимові чиновників-нероб могла безбідно існувати, хтось мав робити неабияку частину їхньої роботи. Щоправда, почасти «громадськими активістами» були хитруни-кар'єристи: завдяки своїй «активності» вони діставали шанс влитися згодом у лави тих-таки чиновників, дещо упривілейованих і соціально більш захищених. Але здебільшого тягли ту лямку просто совісні люди, що не вміли відкрутитися від такої експлуатації, а до того ж знали, що ухиляння від «громадських навантажень» – то компромат. Отож – усе нові й нові «навантаження»: *Навісили мені університетську раду наукового студентського товариства, а тепер тягну, як поштова кляча* (14. 12. 56).

Хто зна, чи не тому іноді Анатолій спересердя сумнівається, чи на своєму він місці, чи «туди» вступив. Але то дарма, бо щоб у тих умовах встигати читати програмну літературу, ще й усі новинки, а також не пропускати фільми, вистави та концерти – для цього таки треба чути голос покликання. Культурні апетити хлопця чималі, обернено-пропорційні до можливостей, бо грошей так бракує на все! *«Вчора ввечері ходив у парк на концерт Гуцульського ансамблю пісні й танцю. Стипендія ще не скоро, грошей ні коп'я ні в кого, так наше студентство в парк лізло, аж парканни тріщали. За травневу стипендію хочу купити білі парусинові штани і тапочки»* (24. 05. 1953). Це, між іншим, тодішній «стандарт» небагатой молодій людини – мода, котра поширеністю своєю насправді більше скидається на уніформу. Втім, за дуже небагатого вибору кожна мода тоді на «піку» своєму набувала такого відтінку.

Критична самооцінка вже в юності була сувора й дивовижно твереза. У травні 1956 р. газета «Радянська Буковина» надрукувала вірша Добрянського «Над Брусницею». *«Це я писав ще в Станівцях, коли в колгоспі був. Барахольщина страшна! Зараз теж пишу потроху, але більше перекладаю з інших мов».*

Тим часом почали даватися взнаки погане харчування, брак теплого одягу та взуття, перевтома. Звичайно ж – застуди, кашель, температура, все те переходжується на ногах. *«Якось у мене нічого не виходить: є ліки, на харчі не вистачає, є харчі – ліків немає».* Саме в студентські роки підірвав здоров'я, потім це нагадувало про себе все життя.

Нарешті писання дипломної, пошуки майбутньої роботи. Всі принади студентського життя вже настобісіли невимовно. То лише в тодішній літературі все виглядало райдужно. А він вечорами температурить і радий, коли кашель принаймні без крові.

Поступово відкривалося йому місто, в якому тепер жив: відчував його потужний культурний шар, складну та бурхливу історію, вірив у його майбутнє (тоді про майбутнє заведено було говорити значно більше, ніж про сучасне та минуле). *«Чернівці стають одним із великих, красивих і важливих міст»* (21. 05. 1957).

Ще попереднього, 56-го року в листах раптом заходить мова про напружене міжнародне становище, ніби мимохить прориваються глухі звістки про якісь бойові дії... То відлуння «угорських подій», «Будапештського заколоту», жорстоко придушеного радянськими військами. Інформація дозована й відповідно препарована, та є ще невловне «шосте чуття», є якісь чутки-поголоски, палке очікування суспільних змін після смерті тирана і острах, що ті зміни так і не

настануть... Від цього пригнічений настрій. А тут ще в літоб'єднанні якісь неприємності, та ще й «Писарева начитався про Раскольниково»...

Невдовзі відбувся Московський фестиваль молоді і студентів (1957 р.), уже «залізна завіса» проіржавіла зовсім... Наш «хроноснобізм» як безпідставно-іронічне сприйняття того минулого (насправді забутого або ніколи й не знаного) все-таки раз-по-раз буває посоромлений. Бо ви, можливо, всміхнетесь на ті слова студента про «напружене міжнародне становище», котре тримає нерви напнутими, – а йдеться не так про тодішню газетну пропаганду, як про цілком реальні «гарячі точки»: *«про загибель, про поранення друзів і хороших знайомих, з якими служили разом в таборах, з якими зустрічалися потім в Чернівцях»*... Той відгомін драматичних угорських подій, що показали цілій Європі реальний сенс поняття «соціалістичний табір», водночас ніби каталізував болючі процеси індивідуального особистісного становлення: попри ідеологічний пресинг, у молодій голові роїлися крамольні думки, визрівало інше розуміння життя.

Та й світ довкола стрімко змінювався: ще недавно щиро плакали за Сталіним, а тепер ось спілкування зі словацькими вчителями (їхній хор виступав у Чернівцях) змусило відчувати гірку образу за маму: незрівнянно краще живуть її колеги! *«Відповідав і тримався в розмові як належить, але навіть трохи прикрашена мною наша дійсність виглядає дуже і дуже непривабливо»*. Словацькі вчителі відверто з ним говорили про свої не надто втішні враження від радянської дійсності... А він порівнював їхнє життя з маминим – теж не на користь нашої дійсності...

Вони з Фаїною Василівною як справжні друзі глибоко вникають у справи та проблеми одне одного: він

не тільки старанно шукає для матері методичну літературу, а й переглядає її, складає про неї свою думку. І шкільні меблі також безуспішно шукає в Чернівцях – на материнє прохання... Через роки писатиме мамі: «Насамперед поздоровляю тебе із нашим святом – Днем учителя»... Тобто для нього вони двоє – маленька вчительська династія, а ще є тут бажання скласти належну шану материній праці – за всіх тих, що мали б це зробити, та забракло їм часу й розуміння... Той послужний список Фаїни Василівни, що зберігся серед листів сина (складений, імовірно, для оформлення пенсії), вражає кількістю переїздів – чи то її «перекидали» так немилосердно з однієї школи до іншої, а чи з якихось причин сама міняла місце роботи? Двоюрідна сестра Анатолія, покійна Таміла, казала, що скрізь було терпимо, поки не знали про репресованого чоловіка, «ворога народу»... Одна колега ще тоді, в найчорніші дні, мовила їй у спину: «Хто ні в чому не винен – тих не арештовують!»

...З нинішньої відстані нам часом важко зрозуміти, де в тих листах іронія чи жарт, а де нездоланна сила пропаганди, як-от у пасажі про повітряну тривогу та про те, що «вороги не дрімають» (17. 10. 1958): адже ж «холодна війна» тривала, жодним фестивалем її не скасувати! Здавалося б, саме відлига, люди почали мислити... Але ж усе попереднє життя вони вірили тому, що чули й читали!..

Ті найперші подуви відлиги дали нам свідчення з такого достовірного джерела, як оці листи, як насправді все воно було і як відгукувалася на зміни молода свідомість. *«В літературі зараз творяться цікаві речі. Повертаються т. з. «реабілітовані», переважно посмертно, всього в укр[аїнській] рад[янській] л[ітературі]рі 180 імен, або й більше. Недавно*

в «Літ. газеті» з'явилося кілька віршів Василя Еллана (Блакитного). Чула про такого? Він покинув цей світ в 1925 році і реабілітований на прохання Г. І. Петровського... (лист від 14 грудня 1956 р.).

...Остання студентська весна – виснаження, депресія, недуга. Без стипендії, можливо навіть якийсь «хвіст» – колишня жадібність до навчання дещо пригасла, либонь під тиском ідеологічних дисциплін, а може від певних розчарувань: викладачі в усі часи були різні. «Думка весь час одна: швидше б закінчити, щоб зажити якось хоч трохи краще» (5. 04. [19]57 р.).

Року 1958 Фаїна Василівна вже працює в школі станції Васкауци Сокирянського району (тут працюватиме найдовше, до виходу на пенсію та переїзду до Анатолія в Чернівці). Вона нездужає, тож син засмучений, стурбований. Але й у нього так само обмаль можливостей допомогти їй, як у неї в подібних випадках. Тим дужче обоє прагнуть підтримувати одне одного морально. «Будь здорова!» пише мамі завжди зі знаком оклику, надто коли сам хворіє, надто з лікарень. А після підпису «Твій Анатолій» – завжди ставить крапку, хоч вона тут, здавалося б, необов'язкова, – в тих «графологічних» деталях виразно виявляє себе вдача, тим виразніше, що несвідомо. І нехай не видасться читачеві, що автор листів інколи хизується, вихваляється – то публікаціями своїми, то вступом до аспірантури, то тим, що от в Ірпені замешкав, мовляв, у «першому корпусі, де зупиняються найбільші світила»: це все для мами, аби вона там, на залізничній станції Васкауци, місячи багнюку весняним чи осіннім бездоріжжям від хутора Струмок до школи, ще й тягнучи пачки перевірених зошитів, – втішилася, усміхнулася й розправила плечі... Тим-то й любив звітувати мамі про свої публікації, прагнув, аби вони

до неї потрапляли. А іноді це своєрідна заміна листа, коли на нього забракло часу: *«Це єдиний спосіб подати тобі голос»* (02. 10. 1965).

Тільки з мамою можна обговорити і *«свої «барахляні» новини»*: одягатися все ще було складно, майже нічого путнього не купиш – лише «дістати», тобто по знайомству або з переплатою, або взагалі «з рук» у спекулянтів. А лекції в університеті та філармонії, взагалі статус – зобов'язують виглядати пристойно. При цьому в нашому колі все-таки намагалися менше про таке розводитись, особливо хлопці й чоловіки. Але проблеми залишалися й дошкуляли, а мама все розуміла, ще й намагалася допомогти якимсь червінцем, ще й любила синові жарти: пальто тільки шиється, а сусід привіз гарний шарф, отже «батіг є, черга за конем»...

...Хто тільки не розтягав, не розкрадав його час! Він органічно не міг урвати порожню розмову, спровадити невчасних візитерів, відмовитися від нав'язуваних йому справ – таку вже вдачу мав, боявся завдати прикрості чи образи, підвести. Зрештою, люди були йому цікаві й симпатичні – практично всі. От тільки чимало з них тією делікатністю, тим тактом не були наділені навзаєм. «Був такий-то, балакали довго про всяку всячину» – тобто скільки гостеві заманулося, і що тут уже вдієш...Чому, чому, навіщо так розмінював, так витрачав себе на безліч усячини, як фабричні літстудії, гуртки, лекції за дорученням комсомолу і т. п.? «Лекції, засідання, збори, виступи – ось і всі мої новини» – скільки сил, здоров'я, часу пропадало намарне! «Щодня коли не лекції, то якісь засідання, наради, збори, чергування, виступи...» І схоже, – щиро вірив у доцільність, у необхідність цієї пропащої праці, за яку здебільшого не лише не пла-

тили – подякувати забували! Чи, може, таки доволі рано зрозумів неможливість інакшої самореалізації в системі чинних правил та приписів?

Історія зі вступом до Спілки письменників, яка так нічим і не завершилася, теж промовиста. Спілчанські «зубри» щиро симпатизували цьому юнакові, відчували його обдарованість і харизму. Але все чогось бракувало для формальностей: або поетичної книжки, або, якщо приймати як критика, – ще кількох статей та рецензій. Його тішила їхня прихильність, але жодних видимих зусиль для вступу так і не доклав. Не беруся щось із цього висновувати, є факти, і є якийсь прихований у них сенс. Кожному вільно тепер думати про це на власний розсуд. Чи то він і Система з обопільною недовірою сприймали одне одного, чи «перфекціонізм» утримав від того, аби примножити собою лави поетів, саме в ті часи особливо чисельні («Стихи читает чуть не вся Россия, И чуть не пол-России пишет их», – як мовив тоді Євтушенко, причому Росія тут, як часто бувало, синонім країни СРСР). Одне слово, він добре придивився до літературних звичаїв, багато в чому розібрався, так що не мав ілюзій. І знав достеменно, як виховуються літературні кадри, і розумів, що не зможе «вписатися». Промовистою є історія його поетичної збірки «Суцвіття» (первісно «Веселі ізвори»), що так ніколи й не вийшла друком. Мала вийти в третьому кварталі 1962 року – так він пише матері 30 травня того ж року, – але у видавництві сказали, що навряд: через брак паперу (тоді справді виник був, цілком ірраціонально, ще й такий дефіцит). Видавництво було в Станіславі (нині Івано-Франківськ), одночасно і обласне, і регіональне: там був центр раднаргоспу. Зрештою, саме того ж таки року видавництво взагалі зліквідували:

наспіли якісь чергові реформи. Зірвався випуск усіх планованих книжок, серед них, крім збірки Добрянського, були й поетичні збірки Богдана Мельничука та Віктора Кушніра. Ще одну чималу збірку Анатолій одіслав знайомому поетові до Києва, і то вже була остання спроба. Можливо, сприйняв те все як певний знак; можливо, категорично неприйнятними вважав ті зусилля, до яких вдавалися інші, тож просто закрив цю тему. Адже ще раніше в листі до мами зафіксував оту творчу «роздвоєність», ніби сам себе на тому зловив: вірші «для себе» і «для інших» (тобто для виступів, радіо, газет). Насправді це була неодмінна умова існування в літературі: на щирість, на правду почуттів не було «соцзамовлення», навпаки. Загалом Система полюбляла отаких обдарованих хлопців «з низів», навіть робила ставку на них, якщо вони гарно піддавалися відповідній «шліфовці». Але цей не надто піддавався: не просив нічого, не запобігав, не розписувався у лояльності та вірнопідданстві. Ну тоді як собі знає: помикається по квартирах та їдальнях, посидить «на бобах» – може одумається, а ні – хай нарікає на себе, бо кожен сам коваль свого щастя.

Багато в чому життя відтоді дуже змінилося, точніше буде сказати, що це просто зовсім інше життя. А деякі парадокси залишилися без змін. Ось Анатолій тішиться (20. 02. 1965), що через хворобу зменшили йому навантаження на семестр і воно тепер «дуже маленьке, аж незвично якось. Усього вісім годин на тиждень». Так, про таке «маленьке» навантаження і тепер може мріяти університетський викладач; натомість викладачеві якогось західного вишу, не конче з іменитих, як Гарвард, – це ж таки навантаження видається вельми серйозним, навіть завеликим для нормальної роботи... У щоденнику Анатолія Миколайовича, вже

пізніше, є на цю тему запис, від якого стискається серце: «Тяжко дається мені хліб насущний. Ще не зовсім я й одужав, а тут таке навантаження, що й здоровому дай Боже витримати» (березень 1972 р.). Лише коли навантаження раптом виявлялося «нетиповим», Добрянський брався завершувати надовго відкладену дисертацію, укладати антологію «Український сонет». Вийшла друком вона через дев'ять років по тому, зазнавши лихих поневірянь: поети «розстріляного Відродження», що повернулися в літературу, знову підпали під заборону – тепер негласну, та від того тільки ретельніше дотримувану. Тож в антології з усіх, приміром, сонетярів-неокласиків залишився тільки Рильський. Зате є там і О. Ющенко з сонетом «Тут Ленін був», і Є. Бандуренко з сонетом «Партії», і чимала добірка Павличкових сонетів відкривається «Леніним». Натомість рецензенти трохи згодом уже могли закидати упорядникові брак і того, і того... А він же намагався відстояти і обсяг, і вміст антології, йому дуже боліло, як її, безталанну, покраяли.

*

Уже взимку 1965 р. Добрянський переконано кличе маму переїхати жити до нього. Богдан Мельничук саме тоді привіз свою матір лікувати до міста. І поки домагалися місця в лікарні – Анатолій із сумом розмірковував, що оце ж і його мати живе в таких умовах, як Параска Андріївна, і вона також тяжко працює, а вік уже поважний... Тим-то й заходився агітувати її кидати важку та невдячну роботу, а заодно й ті умови: *«Удвох буде і легше, і веселіше <...> Яка б не була пенсія, байдуже. До розкошів особливих не звикли ні ти, ні я – для нас цілком вистачило б і того, що я заробляю, тільки б йому толк якийсь дати. Я знаю, найважче*

для тебе – покинути роботу. Та не тільки світа, що в вікні, хіба на Струмкові світ клином зійшовся? Можна ж і у місті якусь роботу знайти. А зрештою, ти вже давно заслужила на те, щоб читати книжки, ходити в театр, у кіно та вечорами біля телевізора сидіти. Скільки красивого і цікавого пропущено за той час, що ти в цій глушині провела. <...>

Я не наважувався тобі писати усього цього, бо ти мама, і я не маю права тобі ставити якісь вимоги чи щось тобі нав'язувати. Але я переконаний, що далі так жити не можна. Що нам, два віки вікувати чи що? Подумай над цим, мамо, і катай в місто»...

Щоправда, сам він і після цього, навіть не помічаючи, рветься «додому» – саме туди, до материного житла, отієї, за його ж словом, «руїни»: «Жду першого-ліпшого вільного дня, щоб вирватися додому»... Але мрія забрати маму до себе вже не полишала його. Зрештою, існує й така модель родини: саме так жили видатний вчений-славіст Ю. В. Шевельов і його мати, що пройшла з ним таку велику частку його шляху, хоч і нарікала часом, як згадує він у своїх мемуарах (мовляв, мати як валізка: можна взяти з собою, потім поставити де випадє затриматися)...

...Особливо загострювалося те відчуття на свята, бо радянські свята мали таку здатність. «Через те я й не люблю свят, що з робочої колії вони вибивають, а відпочинку і радості справжньої не дають, бо в хаті порожньо. Якби ти приїхала на Травневі свята, то було б просто здорово. Тут би щось і зготували на швидку, і відсвяткували б разом. Це найкращий з усіх варіантів».

Невимовної гіркоти сповнені здогади, що багато сил витрачається намарне: на ту діяльність, яку не-поправно паплюжать, як мовила Михайлина Коцю-

бинська, «масні пальці офіціозу»: «Нічого особливого ця конференція не внесла в наше життя, але шуму наробила багато (радіо, газети, хроніка), як і усілякі подібні заходи» (20 травня 1967 р.). Чи не тому винайшов для себе ще одну сферу прикладання сил – наче ще одне життя: музичний лекторій при філармонії. Перевтомлювався, розриваючись між університетом і філармонією, прагнучи й одне, і друге робити на совість. Свою виняткову, безмежну любов до музичної класики прагнув «нести в маси», ділитися тими скарбами з людьми, духовно збагачувати їхнє життя. Тішився, коли вдавалося, терпляче сприймав усі труднощі: мав, як виглядає, відчуття певної місії. А ще робив це в пам'ять про батька – як розповідали мати й родичі, був Микола Єфремович надзвичайно музикальний, грав на багатьох інструментах. Непогано грав на баяні й гітарі брат Анатолія Олександр. Музично обдарованим був і брат матері Семен: створив у Петрашівці музичний гурт, сам грав на духових, мандоліні, гітарі. Анатолій в юності мав гарний голос, співав оперні арії та романси. З волі обставин ніхто з них не міг ті здібності належно розвинути, натомість Анатолій ніби намагався ось у такий спосіб виправити несправедливість: відкриваючи світ музики іншим людям. І знову він забував про себе, легковажив здоров'ям, і не крився з тим перед мамою, чесно зізнався в усьому, як було в них заведено здавна: «...тобі я можу говорити про все»... Подібних зізнань у листах чимало: «Писав би ще й писав, бо дуже приємно з тобою розмовляти, але ж...»

*

Пересвідчуємося, що листи справді відігравали в житті людей винятково важливу роль. Тож не дивно,

що в тих листах так часто йдеться про саме листування: пояснюючи (намагаючись виправдати!) тривалу затримку з відповіддю, або, навпаки, дорікаючи адресатові за подібну паузу, людина лише підтверджує важливість цього діалогу для обох сторін: це вагома частина їхньої реальності. Надто – в оточенні цензурованої преси, дистильованої літератури, глибоко прищепленої недовіри та обачності у спілкуванні з чужими.

Згодом, у 80-90-ті роки, люди в масі своїй більше контактували телефоном, почали закинути писати листи (а також і щоденники), і це була втрата напрацьованої культури епістолярного спілкування: адже той, хто пише листа, добирає слова, зосереджується на тому, про що пише, на прагненні, аби адресат його належно зрозумів. Потім електронна пошта ніби спробувала щось повернути й відродити, але ми вже домовилися, що то – інше. Дехто вважає, що саме зараз у блогах, «живих журналах» та Фейсбуку відбувається поновне становлення «мови спілкування». Це динамічні процеси, саме тому результати важко спрогнозувати... Але магія і чар справжнього листа, надісланого в конверті з маркою – очевидно все-таки втрачаються безповоротно. Читаючи та перечитуючи листи – люди чули одне одного: інтонацію, живе почуття, навіть, здавалося, дихання... У новітніх комунікаціях цього вже немає.

*

Листи Анатолія Добрянського до матері – це ще й неоціненне джерело до майбутнього життєпису автора цих листів – почесного громадянина міста, невомногого трудівника на ниві освіти, науки й культури. За листами значно краще пізнається його життя, ніж навіть за щоденниками: там він переважно пла-

нував роботу та фіксував уже зроблене – здебільшого стримано й сухо. На відміну від цих листів, там немає звірянь та емоцій, лише у виняткових випадках, та й то ніби ненароком і мимохіть: «Треба зважитись на рішучу чистку бібліотеки <...> Сподіватися на те, що хтось поліпшить мені житлові умови – смішна і дурна наївність. Кожен зацікавлений з мене витиснути якомога більше, а мені ніхто нічого не зробить. Не ті часи, не ті люди» (20. 07. 1982). І невдовзі по тому: «Чутка, яку пустив Івасюк⁴, начебто я збираюся виїхати до Вінниці, «возымела действие»: мене намагаються всіляко «прив'язати», вже й про те поговорюють, щоб житлові умови поліпшити. Боюся, що все це буде «после того», після дошки гробової»...

У ті понад десять років, що прожили разом мати й син, їхню гостинну оселю навідувало багато людей. В цій маленькій родині були свої традиції, свої неписані закони. Надто багато всілякого довелося їм пережити, тож вони цінували й берегли своє родинне вогнище. Фаїна Василівна любила своїх племінників, братових доньок і сина, вони також здавна горнулися до неї: це давало всім відчуття тепла, надійного тилу в житті, котре завжди трохи «війна». Всі вони знали свій родовід: предок на прізвище Чайковський, вступаючи до козацького коша, і прізвище поміняв на Козак. А бабуса їхня була з польського «кореня». Всі вони згадуються в листах: Галя, Віра, Лариса, Зінаїда, Таміла, Анатолій. Листи й вітальні листівки летіли і до сестри Катерини та її сім'ї («петрашівські родичі»). А ще була на Вінничині двоюрідна сестра Фаїни Василівни Раїна, на Донбасі Світлана, Анатолій.

⁴ Івасюк Михайло Григорович (1917–1995) – письменник і колега по кафедрі.

Система намагалася перемолоти ті родинні зв'язки, остаточно атомізувати суспільство, а люди опиралися, берегли пам'ять роду, як берегли старі світлини й листи. Незрідка й чужі по крові ставали рідними: хоч би де була чергова школа Фаїни Василівни – туди незмінно надовго приїздила «бабця» Катерина, котра бавила маленького Анатолія ще в Крикливці, де він народився. І допомагала, і вірністю своєю розраджувала, а ще дивувала всіх, коли розчісувала довге своє чорне волосся – до кінця без жодної сивинки...

«Листи і люди» – так назвала свій том «роздумів про епістолярну творчість» Михайлина Коцюбинська. Назва та супроводжувала мене протягом усієї роботи над цим виданням, слова її ніби мерехтіли й відлунювали: листи людей, людяні листи, листи про людське... Таємнича метафізична субстанція багаторічного діалогу, в якому ми цілком чітко чуємо один голос, та завдяки цьому – чуємо й другий! Адже кожен лист виникає як репліка в перегуку автора і адресата... І це ще одна запорука тієї особливої правдивості, автентичності, що так вирізняє епістолярний жанр. Живий доторк до життя цих людей – наближає до нас їх і їхню добу, вчить і зобов'язує, змушує думати і прагнути правди. Як мовив Роман Іваничук у своїх «маргіналіях»: «...схиляюсь над старими листами і ще раз живу поруч з людьми, які ніколи не старіють»...

Елеонора Соловей

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка,
повну версію книги.

BOOK2GO
ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

КУПИТИ